

'Auschwitz was voor de meest

Afgelopen jaar won de Leidse historicus Bart van der Boom de Libris Geschiedenis Prijs met *Wij weten niets van hun lot*. Van der Boom mengt zich in een langlopend debat door te onderzoeken 'of we het gewusst haben'. Aan de hand van dagboekenanalyses toont hij op een overtuigende manier aan dat de situatie in Nederland zo onoverzichtelijk was dat men zich niet kon voorstellen wat er na Westerbork zou gebeuren. Wat betekent zijn werk voor het debat en voor de lessen over de Holocaust?

Robert Boonstra is
redacteur van Kleio.

In het boek geeft u veel voorbeelden van de onwetendheid en het gebrek aan voorstellingsvermogen bij de Duitse inspanningen om de Joden te vernietigen. Dat wordt misschien wel het best gekenmerkt door de acties van de leiding van de Joodse Raad, Asscher en Cohen, die in 1942 verzoeken naar Auschwitz te mogen afreizen omdat ze te horen hebben gekregen dat er een sterfgeval had plaatsgevonden. Het klinkt achteraf bijna ongeloofwaardig dat de Joodse Raad zoveel naïviteit aan de dag kon leggen. Hoe zijn de handelingen van de Joodse Raad en dit verzoek van Asscher en Cohen te verklaren?

Ik denk niet dat je hier moet spreken van naïviteit; Auschwitz was voor de meeste tijdgenoten onvoorstelbaar. Wat Asscher en Cohen precies dachten weten we niet, maar het is zeer waarschijnlijk dat hun gedachten overeenkomen met die van veel van de door mij onderzochte dagboekschrijvers: de gedeporteerde Joden in Polen moeten hard werken onder slechte omstandigheden die op den duur velen het leven zullen kosten. Hoe slecht

Het bestuur van de Joodse Raad in 1942, met links voorzitters Abraham Asscher en David Cohen. Collectie Joods Historisch Museum.

de omstandigheden zijn, hoeveel mensen zullen omkomen en op welke termijn, is geheel onduidelijk. Kennis ontbreekt, er zijn alleen vermoedens. 'Polen' is in essentie een zwart gat, waar men zich verschillende dingen bij kan voorstellen. Dat de Joden er 'gewoon' tewerkgesteld worden, onder reguliere omstandigheden, gelooft bijna niemand. Iedereen weet dat de Duitsers de Joden haten, dus als ze hen massaal naar Polen vervoeren, is dat niet om hen daar goed te verzorgen. Sterker nog: de Duitsers zeggen zelf met enige regelmaat dat ze de Joden willen uitroeien. Maar daarbij stelt men zich in de jaren 1942 en 1943 iets anders voor dan nu. Men denkt dat dat uitroeien op een manier gebeurt die tijd kost: in de loop van jaren, misschien wel een generatie, zullen de Joden door uitputting, ziekte, zware arbeid, slechte verzorging uitsterven. De mogelijkheid dat de grote meerderheid van de gedeporteerden bij aankomst wordt gedood, wordt nauwelijks overwogen: de meeste mensen komen er niet eens op. Men is dus niet naïef, maar men miskent de werkelijkheid wel. Dat die miskening ertoe doet, zie je in het geval van de Joodse Raad. Mensen als Asscher en Cohen – en vele anderen – gaan ervan uit dat verzet tegen de deportatie riskant is: wie onderduikt en gepakt wordt wacht een zekere dood in Mauthausen. Het is dus denkbaar dat deportatie minder riskant is, want een paar maanden houd je het daar waarschijnlijk wel vol, en dan is de oorlog afgelopen, zo gelooft bijna iedereen. Asscher en Cohen zien gehoorzaamheid dus als het kleinste kwaad. Dat blijkt ook uit het feit dat zij zich zelf niet aan deportatie onttrekken, terwijl ze dat wel hadden gekund. Wie die overtuiging, gebaseerd op hun onwetendheid, niet verdisconteert, kan het gedrag van Asscher en Cohen (en vele anderen) niet begrijpen.

tijdgenoten onvoorstelbaar'

In uw betoog schroomt u niet om in scherpe bewoordingen aan te geven waar anderen, bijvoorbeeld Ies Vuijsje en Chris van der Heijden, de mist in zijn gegaan. Dit geeft het idee dat u iets recht wilde zetten, misschien wel de meerwaarde van een historische training en specialismen alsmede de aanval op de reputatie van Loe de Jong. In hoeverre heeft u het gevoel dat u met uw werk iets heeft kunnen corrigeren?

Ik denk dat ik bewijs dat Vuijsje de bronnen verkeerd interpreteert en dat hij De Jong onterecht beschuldigt van wetenschappelijk bedrog. Daarnaast hoop ik dat de confrontatie met de dagboeken die ik gebruik de lezers laat zien dat de schrijvers van die dagboeken in een andere wereld leefden dan wij – zij wisten niet dat Auschwitz mogelijk was – en dat je hun gedrag pas kan begrijpen als je je in hun positie inleeft. Nu is dat al sinds de negentiende eeuw standaard historische procedure. Het opmerkelijke is dat dit standaardprocedé weerstand oproept als het om de oorlog en de Holocaust gaat. Als ik probeer de gehoorzaamheid van de omstanders begrijpelijk te maken, wordt dat al snel ervaren als het goedpraten van moreel verwerpelijk gedrag. Dat ongemak is wel begrijpelijk, maar kan geen reden zijn om een verklaring af te wijzen.

'Het boek kan een pleidooi zijn voor empathie, voor het je verplaatsen in andermans positie'

U bent een weblog begonnen om critici van repliek te dienen en de discussie rondom uw werk te stimuleren. Verschillende critici hebben geschreven dat de informatie die uit dagboeken is gehaald slechts een vlakke psychologische verklaring biedt en de historische context buiten beschouwing laat. Kunt u uitleggen waarom uw betoog het predicaat 'historisch' mag dragen?

Ik denk dat mijn interpretatie het beste past bij het bronnenmateriaal. Terwijl zowel Guus Meershoek als Evelien Gans en Remco Ensel zeer uitgebreide en zeer afwijzende stukken aan mijn boek hebben gewijd, komen zij niet met een alternatieve interpretatie van de bronnen, laat staan een alternatief antwoord op

de vragen die ik stel. Zolang dat niet gebeurt, hebben we geen serieus historisch debat, en is er geen reden om mijn conclusies bij te stellen. Terwijl er natuurlijk wel tegenbewijs denkbaar is: als er tien of twintig dagboeken opduiken waarin duidelijk staat dat de Joden niet te werk worden gesteld, maar in meerderheid bij aankomst gedood, dan herzie ik mijn these.

Welke fragmenten kunt u docenten aanraden om te analyseren in de les en zo een beeld te geven van de 'gewone Nederlander en de Holocaust'?

Dat is moeilijk kiezen. De 29 dagboekschrijvers die ik in de hoofdstukken negen en tien presenteer zijn allemaal interessant, omdat ze vrij uitgebreid schrijven over de Jodenvervolging en omdat hun positie tegenover die vervolging uiteenloopt – antisemitische buitenstaanders, mensen betrokken bij onderduik van Joden, Joden in afwachting van deportatie, thuis of in Westerbork, Joden in de onderduik. Toch zijn ze het over een paar fundamentele onderwerpen grotendeels eens: de Jodenvervolging wordt door het merendeel van de Nederlanders fel afgekeurd en niemand weet met enige zekerheid wat er met de gedeporteerden in Polen gebeurt. Daarbij hebben veel van deze dagboeken een grote dramatische kracht die ons dichtert bij de emoties van destijds brengt: van de achter ironie verborgen wanhoop van notaris Kruisinga tot de vreugde van Ben Koopman die een geruststellende briefkaart van zijn gedeporteerde moeder krijgt – 'mijn fijne moessie is in Wlodawa' – en niet weet dat zij onmiddellijk na het schrijven van die kaart is vergast.

Welke rol zou Wij weten niets van hun lot kunnen spelen in het geschiedenisonderwijs?

Het zou een pleidooi kunnen zijn voor empathie, voor het je verplaatsen in andermans positie, en tegen verontwaardiging, die, ook als ze terecht is, historisch begrip in de weg staat. ■

Het weblog van Bart van der Boom is te vinden op <http://wijwetennietsvanhunlot.blogspot.nl>

Bart van der Boom
(foto boven),
Wij weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust (Uitgeverij Boom 2012), 540 blz., € 29,90, ISBN 9789461054777.